

РОБЕРТ ФІЛІП

КОРОТКА ІСТОРІЯ МУЗИКИ

Перекладено з англійської

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2025

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

<i>Розділ 1</i>	Що таке музика й навіщо вона потрібна	7
<i>Розділ 2</i>	Тіні давнього танцю	15
<i>Розділ 3</i>	Поет співає	22
<i>Розділ 4</i>	Імпровізація під лютю	28
<i>Розділ 5</i>	Музика як медитація	35
<i>Розділ 6</i>	Вічний звук гонгів	41
<i>Розділ 7</i>	Ритм і спільнота	50
<i>Розділ 8</i>	Духи предків	57
<i>Розділ 9</i>	Танець і гармонія	65
<i>Розділ 10</i>	Спів у церкві, спів на вулицях	73
<i>Розділ 11</i>	Обміркуй, запиши	80
<i>Розділ 12</i>	Стара корупція, нове мислення	88
<i>Розділ 13</i>	Композитори розправляють крила	95
<i>Розділ 14</i>	Лютневі та клавішні	102
<i>Розділ 15</i>	Реформування Церкви, просвітництво народу	109
<i>Розділ 16</i>	Завоювання та відвоювання	117
<i>Розділ 17</i>	Співай слова, промовляй музику	124
<i>Розділ 18</i>	Сяйво драматичної музики	131
<i>Розділ 19</i>	Інструменти й виникнення оркестру	139
<i>Розділ 20</i>	Зіркові співаки та оперний ринок	147
<i>Розділ 21</i>	Життя композитора при дворі й у церкві	154
<i>Розділ 22</i>	Просвітництво й революція	160
<i>Розділ 23</i>	Африканські раби й модна Європа	168

<i>Розділ 24</i>	Бурі на сцені й у головах	175
<i>Розділ 25</i>	Як вибитися в «класики»	182
<i>Розділ 26</i>	Митець як священник і провидець	190
<i>Розділ 27</i>	Величне і легке, піднесене й дотепне	197
<i>Розділ 28</i>	Жінки грають у стінах дому й поза ними	205
<i>Розділ 29</i>	У пошуках аудиторії	212
<i>Розділ 30</i>	Туга за рідною країною	220
<i>Розділ 31</i>	Вестернізація та модернізація	228
<i>Розділ 32</i>	У темряву	237
<i>Розділ 33</i>	Прагнення до світла	245
<i>Розділ 34</i>	Від блюзу й регтайму до джазу	253
<i>Розділ 35</i>	Від бігбенду до бібопу	261
<i>Розділ 36</i>	Реакція на утиски	270
<i>Розділ 37</i>	Просто побрязкайте коштовностями	279
<i>Розділ 38</i>	Від протесту до поп-музики	287
<i>Розділ 39</i>	Музика в «глобальному селі»	295
<i>Розділ 40</i>	Учора, сьогодні й завтра	304

ЩО ТАКЕ МУЗИКА Й НАВІЩО ВОНА ПОТРІБНА

Що таке музика? Ви можете подумати, що це доволі просте запитання, та не настільки просте, як здається. Можна сказати, що музика — це приємний звук, який лине від когось, хто співає або грає на інструменті. Але чим є цей «приємний звук» і що ми робимо, коли співаємо чи граємо? Можемо стверджувати, що люди створюють мелодії, акорди, гармонію, ритм, такт. Безумовно, це складники музики. Та вони не пояснюють, що таке музика у принципі.

Уперше з її елементами ми стикаємося ще в материнському лоні. Немовлятами починаємо чути приблизно у віці п'ятнадцяти тижнів. Звук, який домінує в нашому житті, — це серцебиття матері. Воно завжди поруч, як і дихання. Ще до народження ми усвідомлюємо ці два ритми, які звучать постійно, прискорюючись і сповільнюючись залежно від того, як активно рухається мама. Тому не дивно, що більшість людей приходять на світ із певним відчуттям ритму.

Після народження, впродовж першого року життя ми реагуємо на базовий вид «значення», можливо, навіть «музики». Ви знаєте, як звучить «дитяча мова». Це коли голос перебільшено підвищується і знижується, щоб підкреслити настрій того,

про що йдеться: «Овва, яка *гарнюща*!», «О, ну і *бовдур* же я!». Цю перебільшену мову, майже як пісеньку, використовують у дуже різних культурах у всьому світі. Дитина у відповідь усміхається, сміється, поважніше, сприймаючи слова й тон «серйозно», навіть не розуміючи значення. І є думка, що це, можливо, одне з джерел людської музики.

Я кажу «людська» музика. Але це ще питання: музика — виключно людська діяльність чи вона притаманна й іншим тваринам?

Ми належимо до виду мавп, а всі мавпи мають широкий спектр звуків — виття, крики, свист, заклики, гарчання — для вираження емоцій і конкретних смислів: захвату, страху, хвилювання, небезпеки. Як і дитяча мова, мавпячі крики можуть здаватися доволі «музикальними». Звуки, які видають деякі тварини, настільки музикальні, що ми називаємо їх «піснями». Горбаті кити співають на найрізноманітніші лади, видаючи від високого щебетання до глибоких стогонів і бурчання, об'єднуючи за «тематичним принципом», і пісня може тривати 20 хвилин або й довше. Ми називаємо птахів «співочими». Найскладніший пташиний спів особливий: він схожий на людську музику і виконується так швидко, що ми не чуємо нюансів. Якщо ж сповільнити цю пісню, можна вчути, що птахи, як і кити, розміщують ноти так, що вони здаються організованими, а не випадковими.

Чи творять мавпи, кити або птахи «музику»? Це залежить від того, як ви визначаєте «музику», тож, можливо, запитання безглузде. Чи можна вважати складні звуки китів і птахів чимось на кшталт мови? Знову ж таки залежно від того, як ви визначаєте «мову». На ці запитання відповідей у нас іще нема. Але відомо: людські мозок і горло еволюціонували настільки, що ми розмовляємо людськими мовами, і ця еволюція йшла пліч-о-пліч із розвитком музики. Адже саме тому, що ми маємо і мову, і музику, існує «історія музики», про яку можна писати.

Ритм — один із основних складників не лише музики, але й життя. Від народження до смерті нас оточує ритм. Наше

власне серце б'ється. Коли ми ходимо, наші ноги рухаються в регулярному ритмі, не такому, як у чотириногих тварин. Кульгавість, стрибки й біг відрізняються за ритмом, так само як стук копит коня, коли він іде, біжить, скаче або жене учвал.

Багато перевірених часом видів діяльності надихали на музику завдяки характерним ритмам: копання, веслування, перетягування канатів, розбивання каміння. Промислова революція внесла в наше життя чимало механічних ритмів на додачу до ритмів природних. Коли ритм переривається або змінюється — приміром, коли кінь, який скаче учвал, перестрибує через паркан, коли хтось кидається бігти або зупиняється, — ми переживаємо напруження, очікування, здивування. З усіх цих ритмів постали ритми музики й танцю.

Деякі природні ритми постійно змінюються: те, як рухається і коливається повітря, як колишуться гілки на вітрі, як розбиваються об берег хвилі. Є і тихі ритми: дні повторюються, сонце сходить на світанку, подорожує небом (як нам здається) і заходить у сутінках. Дні поступово подовжуються, а потім скорочуються, утворюючи ритм року. Саме життя має ритм — від народження через зростання та занепад до смерті. У цьому житті ми відчуваємо чимало ритмів, фізичних і психологічних: прагнення досягти чогось (розумового чи фізичного), а потім розслабитися, захворіти й одужати, завагітніти і народити дитину.

Отже, життя постачає нам безліч джерел ритму, що надихають нас на створення музики. У різних куточках світу є культури, де ритм — домінантний складник музики. Але зазвичай є і мелодія — спів або гра на музичних інструментах, — і гармонія. Завдяки цим двом елементам мелодія вчувається найвиразніше, проте гармонія має засадниче значення. Навіть коли хтось співає сам, без супроводу, у виборі нот простежується гармонія.

Це може спантеличити, тож дозвольте пояснити, що я маю на увазі. Кожен розуміє значення слова «гармонія» по-своєму. Ми говоримо про сім'ю, яка «живе в гармонії». Це лише

метафора, але походить вона від природного явища, яке уможливило музичну гармонію.

Якщо ви коли-небудь грали на духовому інструменті, то знаєте, що ноту можна змінити лише тим, як ви дмете. Залежно від інструмента, варто подути дужче, або стиснути тростину* сильніше, або ж якось інакше скласти губи, і вийде вища нота, а якщо зробити це ще інтенсивніше, нота буде навіть вищою. Відбувається це тому, що потік повітря всередині інструмента може вібрувати в різні способи — весь, розділений на дві однакові частини, розділений на три, розділений на чотири тощо. Якщо дути зі щораз більшою силою, то на більшу кількість частин розділиться потік повітря під час вібрації. Коли він ділиться на дві частини, то вібрує вдвічі швидше, коли на три — утричі швидше, і так далі, утворюючи дедалі вищу ноту. Те саме можна робити зі струнами скрипки, гітари чи арфи. Доторкніться до струни в точці, що ділить її навпіл, або натрое, або на чверть, і вібрація розділиться на коротші відрізки, а ви отримаєте серію вищих і вищих нот, які називаються «гармоніками», або «обертонами»**.

Ця послідовність нот, відповідно, називається «гармонійним» чи «обертонним» звукорядом. Він існує не просто як набір відокремлених нот, а й у поєднанні з іншими нотами, створюючи унікальний тембр. Якщо ви граєте або співаєте одну ноту, то струна чи повітря вібрують одночасно в різних її можливих поділах — половинах, третинах, чвертях тощо, — утворюючи різні гармоніки над основною нотою. Саме ця суміш різних висот і надає ноті характерного звучання. Ми використовуємо це явище щодня у власному голосі. Відмінність між різними голосними — «а», «е», «і», «о», «у» — це відмінність

* Тростина — деталь дерев'яних духових музичних інструментів (саксофона, гобоя, кларнета й фагота). Це тонка вузька пластина, закріплена на початку інструмента. Коли музикант вдихає повітря, тростина стає збудником коливання повітряного стовпа всередині інструмента. — *Прим. наук. ред.*

** Обертон (нім. *Ober* — «над, верхній», і *Top* — «звук») — складовий тон основного звука, що має більше коливань, ніж основний. — *Прим. наук. ред.*

між сумішами гармонік, які ми підлаштовуємо від однієї голосної до іншої, змінюючи форму свого рота.

Наші вуха створені для того, щоб чути всі ці тонкощі. Обертоновий ряд змушує їх вібрувати від різних комбінацій, і ми відчуваємо «гармонійні» зв'язки його нот.

Якщо все це звучить надто теоретично, ось практична ілюстрація того, як ми інстинктивно розуміємо «гармонію» обертонового ряду. Перший інтервал цього ряду — стрибок від першої ноти до другої — називають «октавою». Може здатися, що ви не знаєте нічого про октаву, але це не так.

Уявіть себе в гурті людей, які співають «З днем народження». Чоловіки з глибшими голосами співатимуть на одній висоті, яка їм підходить, тоді як жінки й діти, у яких голоси зазвичай вищі, співатимуть відповідно на іншій висоті, на октаву вище, ніж чоловіки. Робимо ми це інстинктивно. Ноти, розташовані на відстані октави одна від одної, настільки споріднені, що ми не помічаємо різниці між чоловічим і жіночим співом: вони співають радше ті самі ноти, просто розташовані одна над одною. Це тому, що ці дві ноти перебувають у найпростішому взаємозв'язку: вони є першою та другою нотами обертонового ряду, причому друга вібрує на вдвічі вищій частоті, ніж перша. Якщо піднятися ще на одну ноту в обертоновому ряді, ви отримаєте ноту з утричі вищою частотою, ніж у нижньої. Так, це дасть інтервал, «квінту» між другою і третьою нотами. Окрім октави, це найпоширеніший інтервал, який можна зустріти майже в усіх музичних культурах світу. Знову ж таки причина в тому, що ми чуємо простий зв'язок між другою і третьою нотами (співвідношення 3 до 2).

Обертоновий ряд є основою гармонії. Це природне явище, яке дає змогу вибирати: ноти в мелодії або їхні комбінації. Деякі ноти звучать «гармонійніше», порівняно з іншими, адже зв'язки між ними прості. Інші наче «стикаються» або звучать різким дисонансом, бо зв'язки між ними не такі прості. Наскільки сильний дисонанс нам потрібен — це справа смаку й культури, але смак цей базується на чутливості наших вух і мозку до обертонових рядів.

Отже, природа забезпечила нас основними складниками для музики так само як земля дала матеріали для інших видів мистецтва: барвники, глину, деревину й камінь. Картини, скульптури й будівлі можуть стояти тисячоліттями. Але музика зникає, щойно спиняються музиканти. Чому ж ми її цінуємо? *Для чого потрібна музика?*

Відповідь на це питання залежатиме від того, чи ви самі виконуєте музику, ходите на концерти, відвідуєте місця, де співають, чи просто слухаєте вдома або під час подорожей. Звісно, музики, яку ви слухаєте, не було б, якби хтось її не створив. Якщо ви самі пишете музику, то знаєте, що існує особлива гама почуттів, які викликає спів або гра на музичних інструментах, і які відрізняються від ефекту простого слухання. Люди, які співають у хорі, часто кажуть: хай які вони були втомлені, коли прийшли на заняття, ідуть із нього з почуттям якогось перетворення, оновлення. Почасти це відбувається тому, що фізичний акт співу впливає на наші тіло й мозок, але ще й тому, що це спільна дія, яка об'єднує нас метою з іншими людьми.

Одним із найпоширеніших спільних музичних дійств упродовж століть було виконання музики як частини релігійного ритуалу. У багатьох стародавніх культурах — в Індії, Месопотамії, Китаї, Єгипті, Греції — вірили, що вібрації звуку поширюються у всесвіті, забезпечуючи енергію і, зрештою, музику, а також створюючи гармонію. У перші століття християнства ці ідеї подавали подекуди як спробу пояснити будову Божого всесвіту, а музику — як вираження цієї будови.

Так само багато культур, які зберігають давні традиції, розглядають музику як важливу частину історії створення світу. Звідси — короткий крок до уявлення про музику як спосіб налагодження взаємин між людиною та світом природи, спілкування з тваринами й духами предків. Уважається, що музика має силу, на добро чи на зло. Іноді вірили, що вона зцілює хворих, але часто її сприймали як небезпечну або потенційно аморальну.

Музика може мати так багато застосувань і ефектів, що не завжди випадає думати про неї як про щось одне. Деякі мови

навіть не мають слова «музика» в тому сенсі, який ми надаємо йому в англійській, натомість розрізняють декламування поезії, читання релігійних текстів, гру на музичних інструментах, гру на барабанах тощо. Часто релігійну музику розглядають не як «музику», а просто як акт поклоніння (наприклад в ісламі). Адже вважається, що проспівування слів підіймає їх на вищий рівень, збільшує їхню значущість, у такий спосіб ніби наближаючи до Бога.

Звідси можемо виснувати, що, виспівуючи будь-які слова, ми ніби підсилюємо їх або принаймні трансформуємо. Ідеться не лише про те, що слова стають зрозумілішими — навпаки, буває складно зрозуміти, про що йдеться в пісні. Але якщо ви знаєте слова, то можете зрозуміти, що їхній сенс якось підсилився під впливом музики.

Щось подібне можна сказати й про танець — це музичний спосіб інтенсифікувати переживання ритму через тіло. І це може варіюватися від дикої екстатичної енергії до урочистої ходи церемоній і ритуалів.

У деяких суспільствах релігія, танець і музика — це насамперед вираження спільності. Утім у багатьох соціальних системах, особливо сьогодні, значної уваги надають виконанню музики для слухацької аудиторії, а також індивідуальності музикантів. Бути музикантом — це професійна майстерність, часто пов'язана зі статусом або престижем. Окремі виконавці здобувають неабияку славу, особливо в сучасному світі, де все пов'язано між собою.

Інструменти існують тисячі років. Нащо вони нам потрібні, якщо ми всі маємо голоси? Основна причина полягає в тому, що інструменти дають нам змогу відтворювати більший діапазон звуків. Ми можемо грати вище, нижче, голосніше та створювати складніші малюнки нот, аніж це можливо за допомогою голосу. Ритми ударних інструментів мають вплив, який підсилює ритми танцю або урочистість ритуалу. Часом інструменти набувають такого значення, що їх починають сприймати як коштовні предмети, присвячені правителям чи богам, або ж вони стають уособленням голосів предків.

Усі ці музичні прояви мають очевидне підґрунтя: музика, як і все інше, почасти є відображенням суспільства. Вона існує для того, для чого потрібна суспільству. Як чимраз частіше виявляють дослідники, вона стимулює хімічні речовини в мозку, які дають нам відчуття глибокої насолоди й задоволення. І не потрібно говорити, що ділитися глибоким задоволенням з іншими — це одна з речей, яка не тільки поліпшує наше життя, але й допомагає відчути товариське плече. Ми побачимо, наскільки різноманітними можуть бути результати впливу музики, коли рушимо в подорож крізь століття всім світом.

ТІНІ ДАВНЬОГО ТАНЦЮ

Як і в будь-якій подорожі, було б добре почати з початку. Але що таке початок? В історії зрідка бувають прості відправні точки: щось трапляється, бо зазвичай до цього щось призвело, і ви врешті-решт простежуєте початки дедалі глибше в часі. Так само і з музикою.

Саме на сході Африки близько чотирьох мільйонів років тому з'явилися найдавніші види мавп, яких ми називаємо «людьми», і вже близько трьох мільйонів років тому вони виготовляли кам'яні знаряддя праці. Складно уявити собі ці напрочуд давні артефакти без думки, як ранні люди вдосконалювали те, що робили інші мавпи: співали, плескали в долоні, танцювали, вистукували. Людська еволюція уможливила ці види діяльності в різні способи. Вирішальним чинником, однією з найважливіших особливостей цих первісних людей було прямоходіння. Антропологи й далі сперечаються про те, чому ж ми так робили, але в одному їхні думки збігаються — це звільняло руки. Із часом ми розробили чимало різних способів використовувати руки, серед них і потенційно музичних. Але вертикальне положення тіла також мало важливий вплив на наші голови й горла. Коли голова піднялася над хребтом, гортань — голосовий

апарат, за допомогою якого ми вимовляємо слова й інші звуки, — опустилася нижче в горло й видовжилася. Це дало змогу людині видавати більший діапазон звуків, аніж це робили інші людиноподібні мавпи. Зміни у формі язика й постійний розвиток людського мозку збільшили цей потенціал. Зрештою, завдяки цьому людина змогла розвинути і музику, і мову.

Досі точаться суперечки про те, як пов'язані між собою розвиток музики й мови, і ніхто не має однозначної відповіді. Але цей процес, очевидно, був дуже повільним і тривав мільйони років. Деякі антропологи припускають, що найдавніші людські мови виникли в Африці, напевно, ще 350 тисяч років тому. Якщо це так, то складно уявити життя тогочасних людей без хоча б якоїсь музики. Знову ж таки антропологи без упину дискутують про роль музики для ранніх людей. Теорії варіюються від вираження емоцій як способу зміцнення зв'язків у групі (продовження ролі мавпячих криків) до спільного співу, покликаного відлякувати хижаків.

Звісно, це лише припущення, що ґрунтуються на розвитку анатомії людини й наших знаннях про пізнішу поведінку людей і тварин. До нашого часу не дійшло жодних свідчень про цю найбільш ранню музику. Найдавніші фізичні докази, які можуть наводити на думку про музику, — це свідчення про ритуали, зокрема формальні процедури поховання померлих.

У 1970-х роках на півдні Франції було знайдено поховання дворічної дитини, якому приблизно 40 тисяч років. Поряд із тілом не збереглося жодних речей, проте воно було покладене не так дбайливо, ніби дитина просто відпочивала. Музика наступних століть була тісно пов'язана із церемоніями, що супроводжували поховання і зверталися до предків, тому легко уявити, що похорон міг відбуватися під якусь музику — спів або скандування, танці чи процесію.

З того самого періоду ми знаходимо найдавніші музичні інструменти, що збереглися до наших днів. У печері на півдні Німеччини в 1990-х роках екскаваторники знайшли флейти, виготовлені зі слонової кістки бивня мамонта, яким приблизно 40 тисяч років. Десять років по тому в сусідній печері знайшли

ще одну флейту, зроблену з кістки крила грифа. Жодна з цих флейт не є аж такою досконалою, щоб на ній можна було грати, але спроби реконструкції дають певне уявлення про те, як вони могли звучати.

Зрозуміло одне: хай хто робив ці флейти, він не «винайшов» їх спонтанно. Це досить складні інструменти. Вони були ретельно сконструйовані й удосконалені, отвори для пальців розміщені не довільно, а так, щоб видобувати ноти певної висоти. У них дмухали з одного кінця, а в деяких на кінці був отвір, з якого лунав свист, як на блокфлейті. Ці інструменти, очевидно, є продуктом майстрової традиції. Звісно, їх могли виготовляти й з іншої сировини, найчастіше з природних трубчастих матеріалів, як-от бамбук та очерет, але з роками вони згнили б і зникли. В одній із німецьких печер, де знайшли кістяні флейти, дослідники натрапили й на найдавнішу з відомих фігурок Венери — «Венеру Віллендорфську», маленьку фігурку персистої оголеної жінки. Вважається, що такі фігурки, знайдені в багатьох місцях у всій Європі й Азії, мали ритуальне значення, пов'язане з родючістю або поклонінням богиням. У наступні кілька тисяч років виконання ритуалів у багатьох суспільствах ототожнюватиметься з музикою, тому можна припустити, що ці витончено вирізьблені флейти могли відігравати певну роль у ритуалах давніх печерних людей.

Найдавніші флейти, на яких досі можна грати, походять із Китаю. У 1980-х роках у низці могил у Цзяху, поблизу річки Хуанхе (у перекладі з китайської — Жовта річка) було знайдено два десятки цілих флейт. Їм від 9 до 8 тисяч років, як і давнішим фрагментам німецьких флейт; зроблені вони були з кісток крил великих птахів. Оскільки ці флейти були поховані в могилах разом із глиняним посудом та іншими предметами, то, мабуть, мали велике значення. Але для нас вони особливо цінні, бо на них можна грати, і так ми маємо дуже раннє уявлення про діапазон нот, якого стародавні китайці хотіли досягнути за допомогою своїх флейт. Виконавець дмухав у відкритий кінець трубки, щоб видобути звук. Найдавніші зразки мають п'ять отворів для пальців, пізніші — сім, що дає змогу грати цілий

набір нот — те, що ми зараз називаємо гамами, — подібно до тих, які поширюються по всій Азії тисячі років по тому.

Окрім інструментів, свідчення музичної діяльності також збереглися в доісторичних малюнках і різьбленні. На багатьох із них є зображення танцюристів. Один із найдавніших зразків, якому, можливо, до 20 тисяч років, зберігається на Борнео, і на ньому зображено пари схематичних чоловічків, які тримаються за руки й танцюють або, принаймні, стрибають. Скельні укриття в Бгібетці (Індія) мають наскельні малюнки віком близько 10 тисяч років. Поряд із тваринами й полюванням вони зображують схематичних чоловічків, які танцюють рядами, можливо, також тримаючись за руки. Деякі ряди стоять обличчям один до одного, танцюрист тримає щось кругле, потенційно, бубон або невеликий барабан. У пустелі Сахара є печери з тисячами малюнків, що створені приблизно від 6 до 8 тисяч років тому, до того, як Сахара перетворилася на пустелю. Серед сцен скотарства й полювання є зображення людей, що танцюють парами з узгодженими рухами рук, а також більшими групами, ніби в ритуальній процесії. На картині неподалік зображено жінок, які плескають у долоні, співають і танцюють, а одна з них грає на барабані. На скелях у Чаді танцюють чотири жінки, одна з яких тримає в руках щось на кшталт барабана.

Кількість доказів музичного мистецтва різко збільшується з розвитком великих поселень і міст, приблизно 6 тисяч років тому. Незабаром виникли великі центри в Месопотамії (територія з центром у сучасному Іраку), Персії (Іран), Єгипті, долині Інду (сучасний Пакистан) і Китаї. Ці регіони стали важливими для розвитку музики впродовж наступних тисячоліть, і вони напрощуд рано почали обмінювалися ідеями й інструментами між собою.

У Єгипті на малюнках, яким 5 тисяч років, — на стінах гробниць, глиняному посуді, руків'ях кинджалів — зображено танцюристів, часто жінок, які тримаються за руки. Також є глиняні печатки та глиняний посуд із Персії, на яких зображено танцюристів у групах, а ще до нас дійшла одна з найдавніших збережених статуеток сольного танцюриста. Ці різні форми

танцю мають бути набагато давнішими, ніж збережені свідчення, а подібні групи й форми поширені в народних танцях й донині. Очевидно, що в танці є щось цілком фундаментальне для людської природи — і в індивідуальному самовираженні, і в ритуалі зв'язку з іншими людьми.

Приблизно в той самий час з'являються найдавніші свідчення про різні види труб. Ноту на трубі беруть, притискаючи губи до мундштука й ніби фиркаючи. Цей принцип використовували для дудіння в мушлі (великі морські раковини) ще 17 тисяч років тому, в роги тварин, мабуть, дули подібним способом у всьому світі. Саме в єврейській літературі ми читаємо про ритуальне використання труб. У церемоніальний баранячий ріг, *шофар*, сурмили у храмі Соломона в Єрусалимі близько 5 тисяч років тому, а після ритуального жертвоприношення тварин звучали срібні сурми. Срібні труби також було знайдено у гробниці молодого єгипетського фараона Тутанхамона, який правив 3500 років тому. Ці ранні труби не були призначені для відтворення широкого діапазону нот. Їх використовували для того, щоб видобути одну чи дві ноти як сигнал або в момент ритуалу; це були церемоніальні інструменти, а не засоби для створення «музики».

З іншого боку, струнні інструменти використовували для створення справжньої музики з дуже давніх часів. Мисливські луки для стрільби стрілами існують уже багато тисяч років, і видобути ноту можна натягуючи струну та смикаючи її або соваючи по ній палицею (у деяких куточках Африки такі інструменти використовують і досі). Саме на цьому принципі було засновано перші складні музичні інструменти стародавніх Месопотамії та Єгипту. Розкопки в Урі, на південному краю Месопотамії, виявили багато малюнків музичних інструментів, зроблених 5 тисяч років тому, разом із зображеннями співаків, танцюристів, акробатів і релігійних ритуалів, які дають нам певне уявлення про музику. Збереглося навіть кілька арф і лір (подібних до маленьких арф), деревина яких давно зотліла, а залишки тримаються на місці завдяки пишному покриттю з коштовних металів. Найпоширеніша форма ліри

в Месопотамії в цей період мала струни, розташовані вертикально, установлені на резонансній деці у формі бика з вишукано вирізьбленою головою. Бик символізував бога дощу та грому, тож ліра, очевидно, була чимось більшим, аніж просто інструментом для розваг. Ліри, знайдені в Урі, мали від восьми до десяти струн. Ми не знаємо, як їх налаштовували, але глиняні таблички, яким приблизно на тисячу років більше, показують, що на той час месопотамці вже мали уявлення про пропорції обертонових рядів. Завдяки цим знанням вони могли налаштувати кілька струн на інструменті, використовуючи послідовність квінт (п'ятиступеневий інтервал між 2 і 3 нотами обертонового ряду). Цей принцип налаштування та звукоряди, які використовували месопотамці, мали вплив на всю Азію та зберігали його не одне століття. Сучасні західні мажорні й мінорні гами, а також методи налаштування західних інструментів виникли завдяки теоріям, розробленим у Месопотамії щонайменше 4 тисячі років тому.

Питання було не лише в музичній теорії. У стародавній Месопотамії музика була тісно пов'язана з розумінням космосу та його математичних взаємозв'язків, із яких випливала гармонія. Ці ідеї поширилися на схід до Китаю та на південь до Єгипту. Звідти вони потрапили до Греції, де вкоренилися поняття «гармонії всесвіту» й «музики сфер». У перші століття християнства їх сприймали як частину спроби пояснити порядок Божого всесвіту, а музику — як вираження цього порядку.

Окрім того, у Стародавньому Єгипті знайшли й інструменти месопотамського зразка. Ліра й арфа часто з'являються на єгипетських малюнках. Лютня (на якій грали, як на гітарі) — ще один інструмент, спільний для Месопотамії та Єгипту. Він мав невеликий корпус і довгий гриф. Існує месопотамський малюнок, якому близько 5 тисяч років із зображенням музиканта, що грає на лютні, і він неймовірно схожий на сучасного гітариста: однією рукою перебирає струни, іншою охоплює гриф і притискає до нього струну. Єгипетські малюнки чітко свідчать, що ці лютні мали лади — виступи для позначення позиції кожної ноти на грифі (так само як на гітарі). Відома

серія малюнків із гробниці єгипетського державного службовця, створена приблизно 3500 років тому, на одному з яких жінки грають на лютні з двома струнами. У тій-таки гробниці на іншому малюнку зображено двох оголених жінок, що танцюють, витончено вигинаючись. Інші жінки сидять і плескають у долоні, а музикант грає на духовому інструменті, що складається з двох довгих трубок, у які дмухають одночасно. Це подвійний *аулос*. Старогрецький аулос був інструментом із невеликою подвійною тростиною, як у сучасного гобоя, і він теж (як сольний або парний інструмент) прийшов із Месопотамії до Єгипту. На цьому малюнку, здається, зображено сцену домашніх розваг. Але музика також була важливою частиною релігійних ритуалів і царських церемоній. Існували професійні музиканти, чоловіки й жінки, на всіх рівнях. Найвищий ранг мали храмові музики, які присвячували себе поклонінню богу цього храму, а деякі з них мали статус жерця-музиканта чи жриці-музикантки. Богів було чимало, деяких із них ототожнювали, зокрема, з музикою і танцями.